

„AZ APÁD FIA VAGY. RÁ EMLÉKEZEM RÓLAD . . .”

Petelei István Alkonyat című novellájáról

POZSVAI GYÖRGYI

(*A szöveginterpretáció kiindulási pontjai*) A legújabb Petelei-szakirodalomban a természet és a szubjektum közötti viszony képi elbeszélésmódszereivel Györke Ildikó kandidátusi értekezése foglalkozik, s addig a megállapításig jut el, miszerint „a természetleírás – a világegyetem, a természet folytonosságára utalva –, ha nem is öntörvényűnek, de, mint Turgenyevnél, többször ellenpontosónak tűnik”¹ a magyar novellistánál. E tanulmányban a kijelölt gondolati ösvényen szándékozom elindulni és tovább lépni: a disszertáció által példaként említett alkotások közül az *Alkonyat című* értelmezése által. E mű képi elbeszélés-poétikájának elemzése, metaforikus-szimbolikus jelentésszövedékeinek kibogozása és pragmatikai összefüggéseinek kibontása mellett érdekesítőnek látom annak nyelvi eseményvilágát és beszédregiszterét is tüzetesen megvizsgálni, azonkívül pedig megpróbálkozom elbeszéléseleméleti és hermeneutikai irányból megközelíteni a kérdéses természet, szubjektum és nyelv közötti viszonyrendszert. A többszemponútú újraolvasásra voltaképpen azon (ön)reflexív szereplői megnyilatkozás indít, amelyből kitűnik, hogy a nyelvhez tartozó alany léte elbeszélte élettörténetek szövedékébe fonódik, nemzedéki-családi életelbeszélések jelölik ki a helyét. Az idősebb Zudor megkeseredett, egyszersmind (ön)ironikus hangú számvetését idézem: „Az apád fia vagy. Az anyád valamikor elcsábította a mátkámat. Te elveszed tőlem Magdát, a leánykát. Az is a hátam megett történt. Ez is. Az egész életemre egyedül hagyott az apád . . . Mondta ezt neked valaha is az anyád? Azon az ujján, ahol az én gyűrűm állott, viselte az apád gyűrűjét. Szép történet volt. Sokat kacagtak akkoriban rajta.”²

(*Napszállati pasztellkép*) A műalkotás jelképes címe az átmeneti időszak, a határhelyzet képzetét társítja magához pragmatikailag. A világosság és a sötétség válaszmetszgyéjén: a természeti lét vonatkozásában egy napszak végét és egy másik kezdetét jelzi, az egyéni létet illetően pedig az életút befejeződését és a végső küszöb átlépését helyezi kilátásba a naplemente szimbolikája.

„Egy sugar szép leány lépegetett fel az ösvényen: Teles Magda. A tóról jött, s a falu felé tartott. Keze tele volt harangvirággal, s kalapja hátán csüngött. Az alkonyati szél szétborzolta szőke haját.

A jegenyék szelíden bókoltak felé, és a sárga búzaföldek előtte lágyan ingadoztak. A kék őszi égen sietve suhantak a bárányfelhők az ismeretlen semmisségbe.”³

A novellakezdő szegmens a napszállat időszakához képest szokatlan világossága által vonja magára a figyelmet. Egy harmonikus mikrovilágot foglal képi és/vagy nyelvi zárványba a fényvisszaverő kolorit. A fehér, a sárga és a kék egyaránt élénkítően hat, ezenkívül meg a színek éteri tartományához tartozik valamennyi. S így a szőkén csillanó fénynyalábok együttesen átsugározzák, már-már „anyagtalantítják” az emberi alakot. Ráadásul igen levegős a képkivágás. Elbeszéléseméleti látószögéből nézve, igei dinamika járja át a képvilág elő- és háttérét, s ily módon a nőfigurát légiessé teszi, törékeny fényugárrá, a természeti környezetnek pedig a szelídség képzetét kölcsönzi. Pragmatikailag egyfelől a kifejezések asszociációs összjátéka érinti meg s állítja rá a novella szemantikai pályáira a befogadót, másfelől pedig az ugyancsak dialogikus helyzetben levő vizuális képzelet kelti képi életre e szövegrészt, amint az alanti térbeli mozgások lendületét, az égbolton körvonalazódó folyamatok tempójával összeméri, mármint a leány könnyed járását, a gabonaterenger hullámjátékát, a jegenyefák kecses hajlongását a felhők sebes iramával egybeveti, s mindezen jelenségek idői jelentéstávlatait betekinti. Mi több, a meghatározók, a tér deixisei szintén erre az értelmezési lehetőségre irányítják az érdeklődést, a felhők kiismerhetetlen útjára, valamint a leány azzal párhuzamos lépteire; hisz egy, a mindenség mozgatóerőinek kiszámíthatatlanságát szimbolikusan jelző épület mellett halad el ő is. Az impresszionista kidolgozottságú narratív „pasztellkép” jelképes végpillanatot örökít meg, minthogy tovatűnőnek sejteti az esthajnal harmonikus állapotát, s csakhamar sötétség veszi birtokába a szövegvilág térségét.

A novella képi és beszédeseményei minimális elbeszélői megnyilvánulás kíséretében bontakoznak ki és épülnek egymásba. A fiktív alakok között induló párbeszéd a maga könnyedén pergő fordulataiba vonja be az implicit olvasót. A feszültségfokozás rendkívül kimért ütemű, és alattomban járja át a működő beszéd erőterét, azaz miközben a szereplői szövegek egyike, a női, kötődésével fordítja ki az acélos másikat, csipkelődő hangnemben felel a morgolóóra,

játékosan-incselkedőn pirít rá az elégedetlenkedő-neheztelő férfiszóra. Ezzel egyidejűleg a beszédtörténesek képi szöveggörnyezetében észrevétlenül leereszkedik a félhomály, lassan-lassan leszáll az est.

A leány, Teles Magda számára az udvarlás nyelvi keretei oldódást biztosítanak mindaddig, míg csupán a játékos létmód támaszpilléreiként szolgálnak, és ideiglenesen feledtetik vele a nevelőapja, az öreg Zudor melletti életét. Ámde, amint a férfiúi széptevés Zudorral szembeni fenyegető illokúciós vonatkozását észleli, részint ijedtsége folytán, részint az említett személy iráni hálaérzete indítására megpróbálja annak élet venni. A támadó erejű haragos indulat visszafogásának-megbékítésének különféle nyelvi taktikáit veszi igénybe. A kritikus ponton serényen félbeszakítja az ifjú Zudor zúgolódó-mérgelődő megnyilatkozását, játékosan-évődően megfeddi a másik vádló szavait, a „nyelvi kardcsörtetését” meg kacajával fegyverzi le. A fiatalembernek a nevelőapával, vélhetően a vetélytársával szembeni indulata ugyanis végelszámoló és leánykérő nagy monológgá sűrűsödik. A lényegileg szemrehányó akcentusú nyelvi cselekvés balsikeredettsége, az ún. balfogás⁴, részben abból származik, hogy a megszólaló, gyengéd és ellenséges érzelmének egyaránt engedve, emelkedett modalításban elrecitálja mondandóit, amelyeket már számtalanszor meghánytvetett önmagában. Másrészt pedig zavaró körülmény, hogy a kedvese előtt rögtönözve adja elő a feddő-ítéletgyakorló beszédaktus-helyzetet, vagyis nem az érintett személy jelenlétében és nem a megfelelő kontextusban válik zengzetessé az ifjú szólam. De e szónoki felsülésen túlmenően is, mihelyt az ellenséges indulatot fékező beszédaktusa perlokúciós hatóerejének gyengeségét érzékeli a hősnő, sőt balsejtelmei támadnak neki, nyíltan és többszörösen megtilt minden közeledő lépést udvarlójának. A nem lanyhuló szerelmi ostromlás, egyszersmind a vén Zudorral szembeni fenyegetés az explicit performatívumok elhagyása révén a ragadozómadár-metaphora alakját ölti magára a szereplői kijelentésben. A hősnőnek a pillangómetaforába rejtett válasza pedig a gyengéd érzés viszonzottságáról árulkodik a kemény férfiúi fellépés elé akadályt állító szavai ellenére. És így akarva-akaratlanul reménysugárzó ponton fejeződik be az éji búcsúvétel eseménye. A motívum erotikus konnotációi⁵ folytán e beszédaktus visszafogott szerelmi vallomással, s egyúttal közvetett biztatással ér fel az ifjú Zudor számára.

Az idősebb Zudor külső nézőpontú jellemzésben részesül a novella bevezető részénél, csakhogy nem az elbeszélői közlések, hanem a szereplői kijelentés-sorok (elsősorban, de nem kizárólag a fent elemzett párbeszédláncolat) által. E narratív technika az olvasót a főhőssel szemben „»belső« nézőpontú szemlélés kialakítására”⁶ készíti, még mielőtt ő maga megszólalna. Mindamellet meg is nehezíti azt, hogy már a hősök szavainak összjátéka alapján teljes kép konkretizálódjon Zudorról a befogadói tudatban. Elvégre még az ifjú Zudor

előtt sem egészen világosak nagybátyja ellenséges magatartásának kiváltó okai, pedig ő úgyszólván másodlagos történetmondói feladatkört lát el, mikor vissza-visszatekint a családja vagy a leánnyal közös múltjába. Mi több, jelen helyzetüket sem tudja teljesen tisztázni, mivel a főhősnek a Teles Magda iránti érzelmeinek lélektani és élettörténeti narratívája nem ismeretes előtte. Ezenkívül pedig a nyílt választól óvakodó megjegyzések feszültsége előlegezi meg Zudor markáns arcélét. Beszédaktusról beszédaktusra nemcsak a két hozzá legközelebb álló (s a gyengéd érzésbe meg az udvarlás nyelvi játékába belefeledkezett) hős gondolata torpan meg akkor, mikor rá terelődik a szó, hanem a kívülálló megnyilatkozás is kellő távolságból elkerüli személyét. Így kiemelendő, hogy már a novella legelső dialógushelyzeténél elliptikus szólásba burkolja választát egy, a leány által a malom környékén megszólított mellékszereplő:

„Úgy mennének el előttem, mint egy idegen előtt. Meg se várnak? Hát járja ez? Te Jóska, te nagy mamlasz, a városban a minap a hetivásáron kikerültél. Tán megváltoztam én? S nem vagyok már a leánya, kurátor bácsi? Szép ez?

Más sors, kisasszony, más becsület. Tudjuk mi azt, kisasszony. – S az öreg paraszt mosolyogva bólingatta a fejét.”⁷

Az itt, a létszituáció forgandóságára utaló színhelyen, elhangzó célzás eredendően a változást kiváltó ismeretlen alakra koncentrálja a figyelmet, arra, aki az ifjak múltját és jelenét egyaránt meghatározza. Egyszersmind a sérelmező-neheztelő színezetű kérdéssor előli találékony kitérés, a védekező-tartózkodó beszélgetőtársi reakció, a feszültségteremtés alapfok(ozat)át adja meg, amelynek pragmatikai hatóereje a kulcsfigurával való olvasói találkozásig tempósan fokozódik a húzás-halogatás ősi elbeszélői fogásának köszönhetően.

(*Kérdésszinonimák szorongató gyűrűjében*) A vén Zudor zord habitusával eleve akadályt állít a normális nyelvi kapcsolatfelvétel elé, évek óta hallgatással fegyelmezi meg indulatait. A novella jelképes éjszakáján kulminálódó szenvedélyei, azaz részint a múltból feltámadó ellenérzései és részint a most ébredt gyanúja késztetésére, egy igen nagy feszültségű párbeszéd áramkörébe vonja be a nevelt leányt. Miután férfiúi féltékenység éledezik benne, számon kérő illokúciós erőt hordoz, s az által hat a hangvétele.⁸ Mindennek ellenére a kérdezett részéről (diskurzuselméleti szakkifejezéssel elve) többszörösen „eltemetett kérdéspárossal”⁹ indul a dialógus. Vagy a féltés beszédmódját mímeli a vallatott nő, hogy eloszlassa a gyanút, vagy a mellébeszélés útján ő maga kísérel meg elrejtőzni az egyedüllétét firtató szavak elől. Majd kérdéssel reagál a szinonimikusan ismételtetett, és a „senki” névmásnál mindannyiszor kétkezdéssel nyomatékoltt kérdésre. A férfiúi szólam vargabetút ír le ekkor, hogy élét vegye válaszában, hogy valamelyest csillapítsa idegfeszültségét; egy mellékalakra, a közelükben békésen szorgoskodó gazdasszonyra dörren rá „pizmo-

gásáért”. A leány hízelgés révén próbálja meg kiengesztelni a haragot, csakhogy addigra már nyelvileg kertelő magatartása megerősíti az öreg Zudor korábbi balsejtelmeit. Voltaképpen egy, a férfiúi magányban megfogalmazódó önkínzó kérdéssor húzódik meg a nővel szembeni vallató beszédmodalitás mögött. A főhős beszámoló-vallomástevő helyzetből idézi fel a benne éledező gyanút.

„Összekerestelek a kertben, a szobában. A leány elment. Hová? Minden örömdre gondolok, és mindig csak arra... De elment. De magamra hagy. A mezőn bolyong. Miért? Látni akar valakit, akit szívesebben lát, mint engem? Hát mondd ki, hogy meguntál.”¹⁰

A visszaemlékező énbem megújult intenzitással támadnak fel mindazon feltevések, amelyek nemrég az elbeszélt szereplői ént egyre-másra gyötörték. A jelenbeli beszédcselekvéshez visszatérve, kérdőből felszólító módba vált át a főhős, és önkínzó emfázissal kínálja fel a lehetséges választ, egyúttal a női lelkiismeretet is tortúrának veti alá ekképpen. Ráadásul, gunyoros hangot megütve, a vád megcáfolásának alternatíváját is meglebbenti a másik előtt.¹¹

Amde a döntő pillanatban idegen jövevényre figyelmeztető környezeti jelek hatására félbeszakad a párbeszéd. A kutyák csaholására:

„Magda egy önkéntelen mozdulattal megfogta a Zudor kezét.

Ne menjen... ne...

Félsz? – kérdezte egyszerűen.

Engem féltesz? – folytatta halkan.”

Az egyre erősödő külső zajok hatásának pragmatikai intenzitását az események pergésének a visszafogottsága fokozza. A főszereplő pedig önnön sejtelmeivel küzd meg, így drámai feszültséggel teltett újabb megnyilatkozása. A lélektan törvényszerűségeinek engedelmeskednek kérdései; érzelmileg-indulatilag egyre feljebb hágnak, miközben inverz módon variálódnak, anaforikusan megismétlődnek. A behelyettesítés logikai műveletén túl, a gradatio és a reduplicatio lépcsőrendszerét bejárva, egyetlen kérdésig jut el a tette kész, ámde habozó-örülődő kulcsfigura:

„Kit féltesz? Te engem nem féltesz, de másért rebegsz. Ki az? Valaki jön ott. Tudsz tán róla, Magda? Tudsz? – riadt fel, és megszorította a leány karját.

Valaki ide jött – folytatta metszően. – Nem engem ügvelsz, hanem valakit vársz. Vársz valakit, felelj? Kit? Kit?”

A tagadó választ elérte az öreg Zudor. A riadt hangnem és a metakommunikatív jelek ugyanis perlokúciós aspektusban a mondottak ellenkezőjéről győzik meg.

„Magda szorongva ragadta meg. Kérve nézett rá, és rebegte:

Nem... nem...”¹²

Az ifjú Zudor jelenik meg a vádló-vallató megnyilatkozás pattanásig feszült pontján, amely a leányt eddig hallgatásra készítette. Ugyancsak az ő alakja felé mutat előre e nemegyszer monologikus párbeszéd képi komponense.

(Az otthon- és kiutkeresés hangoltságának¹³ narratív képe) A vallató beszéd-cselekvés vizuális keretbe kerül, az elnyugvó falucska körképe foglalja magába mint nyelvi szituációt. Avagy pedig fordítva, az otthon- és kiutkeresés képi szegmensét veszi körül a kérdésszinonimák gyűrűje.¹⁴ Természetesen mindkét értelmezési változatra áll, hogy a nyelvi és a képi szféra másfélesége a szereplői gondolatvilágok távolságát érzékelteti. Az elcsendesedő falut szemléltető körkép fő vonatkozási pontját ugyanis a hősnő pozíciója képezi. A novellaidézet első két bekezdésében egy, az események színhelyén láthatatlan megfigyelő narrátor követi a leány feszültséget leplező gesztusait, és hasonlóképpen külső nézőpontból vázolja fel környezetét. (Megjegyzendőnek tartom, hogy a női kéz, amely itt a leveleket rendezgeti-ápolgatja, az ifjú Zudor vérző sebét érinti meg rövidesen.)

[Teles Magda] „Tett-vett a széles tornácon. A cserfaoszlopokon igazgatta a pirosuló vadszőlő leveleit.

Gyertyát hozott. Alant az udvarban a kocsisok kongattak, betereelve a fehér jószágot az ólakba. A tornác előtt a sárguló rezedaadágyak illata lengett . . . A hegy mögül a hold gyenge sarlója emelkedett ki.”

A fiatal pár közötti búcsúvétel aktusában fordul elő először a fehér szárnyú pillangó képzete, amely, újfent megjelenve, az ifjú Zudorral való kapcsolat-teremtés titkos jeleként szabadítja meg szorongató helyzetéből a hősnőt időlegesen, egyszersmind a szereplőtárs megjelenéséig mutat előre. Mindamellet baljós előjel is a pillangó fényforrásnak ütközése, vagy az esemény megfigyelőjére vonatkozóan szerelmi kapcsolata megátkozottságát anticipálja, vagy, mivel a vén Zudor mögül észleli a szerencsétlenséget a leány, annak magaválasztotta végső útját előlegezi meg. E ponton az elbeszélő a szereplői tekintet mellé szegődik, amely pedig bejárja az elpihenő falut.

[Teles Magda] „Leült a férfi [az öreg Zudor – megj.: P. Gy.] háta mögé. Egy fehér, pelyhes pillangó rontott a gyertyatartó üvegének. A hegy felé nézett, ahonnan a pille jött, és szemeit kissé lehunyva, édesen mosolygott . . .”

A vizsgált képi szövegegységénél elmaradnak a látványt percipiáló aktusát kiemelő nyelvi deixisek. Csak a pillangóhalál megfigyelésénél sorakozó *verbum sentiendik* jelzik, hogy a három pontot követően a novellaalak tér- és időbeli nézőpontjához igazodik a narrátor, verbálisan azonban nem, saját szavaival adja vissza az annak látóterében összeálló tájrészleteket. Szabad függő észleléssé¹⁵ formálódik tehát az alábbi bekezdés:

„Mély, pompás csendesség volt. Az öregasszony is kilépett, és megterítette az asztalt. Az oldalban a kutyák csaholtak, és a homályba veszett kis házikókban, alant a faluban rendre aludtak ki a gyertyák.”

A térbeli mozgás időbelivé alakul át, egyben a múltfeltárás hangoltsága szűremkedik ki a következő képi elemből. Az elsődleges történetmondó mentális síkon közeledik a női alakhoz, nem csupán észleletileg igazodik ahhoz mint a vizuális világ vonatkozási pontjához. Ilyenformán pszicho-narráció¹⁶ által összegzi a közelmúltbeli élettörténet-epizódokat, valamint az azokra vonatkozó reflexiókat, amelyek a papház komor látványának indítására fellelevenedtek a hős emlékezetében. Egy tört felkiáltás, egy félmondat és a kedveskedő-rokonszenvező kifejezések sora érzékelteti az elbeszélői beállítódásnak a leány helyzetéhez és szelíd habitusához való idomulását.

„A templom nagy fedele egy pihenő nagy madár leeresztett szárnyaihoz hasonlított. Ah! Alatta a papház. Immár két esztendeje, hogy a Magda holmicskáit felhozták onnan a Zudor házba. Már senkije sem volt ott se, a világon se.”

Majd az otthon és kiút után kutató tekintet a másik Zudor-kúrián állapodik meg. A továbbiakban a fent megállapított emocionális-intellektuális illeszkedés folyamánként nyelvi síkon sem választható szét a novellafigura és az elbeszélő nézőpontja.

„A másik Zudor-kúria a templomon túl betakaródzott egészen a sötétbe. Az öreg Zudor néni ott ápolja még a zsályáit, levenduláit s a fiát: Imrét... Békességes minden és tiszta és vidám ott...”¹⁷

A szabad függő észlelésként induló bekezdés szabad függő gondolatként¹⁸, illetve beszédként folytatódik. A két utolsó mondat Teles Magda spontán érzelmi-értelmi reagálásmódjának nyomait viseli magán azonfelül, hogy jelen idejébe vált át. A nosztalgiaiával övezett látványban egyetlen pillanatra elmerül a tudat. S így a jelenbeli gondolatmenet megtorpanását jelző három ponttal együtt nem annyira az elbeszélő kimért közléseihez, mint inkább a szereplő felszabadult tudatához tartoznak a végső megállapítások. Ezek szerint, a hősnő benső világába behatolva, olyan tartományig jut el a narrátor, amelyet az a leginkább rejteget. Két kérdés intervallumában pedig a pillangótól a menedékhelyig megtett (ön)szemlélődő út néhány percnyisége ellenére kitágul. És azután újfent a zaklató, mind türelmetlenebb férfihang tör be a szuverén megértői diszpozícióban¹⁹ levő és hallgatással²⁰ körülhatárolt női gondolatvilágba.

(*A Zudor-udvarház „nehéz csendben”*) A szimbolikus-metaforikus jelentésképzésű novellában a sötétség-világosság hatáskontrasztja a szereplők indulati lázgörbjét követi. A fényszimbolika miközben az öreg Zudorhoz – mint valami rég kialudt kráterhez – kapcsolódik, visszafojtott szenvedélyei felébredését, fellángolását, majd tárgyi eszközt és nyelvi módszert nem válogató kitörését emeli ki. Immár nagybátyja fegyvere által megbeszett és vadászpuskáját

elhajítva, bátorkodik ellenfele szeme elé az ifjú Zudor, és fölényes hanghordozással provokálja azt. A vén Zudor előtti szimbolikus válaszüton, egymágában állva, sötét tömbként tornyosul, mindeközben „[h]áta mögött orgonalugas képezett falat, melyen gyenge holdfény futkosott”.²¹ E feszült pillanatban ad választ Teles Magda az általa következetesen megkerült kérdésre, nem gyakorol kegyelmet vallatója irányában, performatív megnyilatkozása erejével érzelmi csapást mér rá. A nevelőapjával szembeni s mind ez eddig még önmagának sem bevallott utálata tör felszínre nyelvi cselekvésénél. Mindezt tetézi, hogy kontextuálisan a vetélytárs jelenlétében hozza Zudor tudomására averzióját, ilyenképpen meg is alázza azt férfiúi önérzetében.

A gyűlöletnek hangot adó beszédaktus perlokúciósan megrendíti a főszereplőt, ugyanakkor a maga közlendői megfélemezik indulatait, sőt higgadságra intik. A fény-árny dramaturgia pedig nem csupán az emocionális folyamatokat érzékelteti, hanem a szubjektum megismerő részében lezajlókat is. Egy pisllákoló gyertya mellett csillapodik az öreg Zudorban dülő szenvedély, majd benső nézőpontú lélektani-értelmi megvilágításba kerül lénye. Az őt körülvevő félhomályt oszlatva, önnön múltjába tekint vissza a kulcsfigura, és felfedi ellenséges érzületeinek rejtegetett okait. Orvosolhatatlan sérelmeinek hajszálygökereiig hatol a szubjektum önvizsgálódó része, egyszersmind nézőpontváltás útján összevetést tesz. A múltbeli énje gyűlöletté alakuló haragérzését az újabb férfiúi alulmaradása, a vele szemben most a „hálátlan” fiatalok részéről elkövetett méltánytalanság hozza vissza. A jelen felől egykori takargatnivaló viselkedését, tetteit is elemzés alá veti.

E végelszámoló monológ határozott hangot üt meg, sőt mindvégig szótlanságra és tudomásulvételre kényszeríti hallgatóságát. Saját élettörténete lényeges mozzanatait emeli ki az öreg Zudor, egyúttal a fiatalokkal megismerteti életük előtörténetét; s így az olvasó előtt valamelyest eloszlik a szereplők narratív identitását övező félhomály. Élelelbeszélését, amelybe a két fiatal élettörténetét belefoglalja, az ismétlés gondolati alakzata vezérli. Az ismétlődés mint valami emberfölötti retorikai erő vesztes helyzetet idéz elő élettörténetében, s rezignáltnan belátja, hogy képtelen volt irányítani azt. Az ismétlés nyelvi-gondolati, narratív-retorikai alakzata jegyében a vén Zudor mind a fivére, mind pedig az unokaöccse történetében félreállított, semmibe vett szereplőként elbeszélői mivoltában a fiatalok további élettörténetét is megalakítja, irányt szab annak. Átokkal sújtja a fiatal pár szerelmi kapcsolatát. A közös életüket most kezdő ifjakra a rá való emlékezés terhét rója. Ilyenformán ugyanolyan büntetésmódot választ Teles Magda és Zudor Imre számára, amilyet rá is kiszabott élettörténete. Ezek szerint kiváltképpen a jelen életszakaszukat és önmagukat, eredendően pedig narratív identitásukat elemezve-értelmezve lesz gyötrelmes életük, vagyis tartaniuk kell a jövőtől, de a múlt sem

biztosít megnyugvást nekik. Alternatív értelmezési látószögből úgy veszem ki, hogy az öreg Zudor az öt túlélők emlékezte révén hosszabbítja meg a saját élettörténetét, beemeli abba, hogy csak azzal együtt záruljon le. Átruházza földi javainak tulajdonjogát a két Másik személyre, egyben önnön érzelmileg kifosztott lényének emlékképét is rájuk hagyja, a maga roncsolt lelkületét is beleoltja azok elbeszél-előrevetített élettörténetébe. Következésképpen a fiataloknál önreflexív szinten sajátságos énhelyzet áll elő, legszívesebben ki-lépnének tulajdon élet(történet)ükből, mindahányszor a különböző élettörténetek itt elbeszélт összövedéke felfeslik emlékezetükben.²²

(Az éjfátyolozta „jelroncsok” között) A szövegvilág két utolsó képi alkotó-eleme, a késő esti és a pirkadati, az emberi élet lezárulásának hangoltsági terét láttatja más-más perspektívából. A novella egészét tekintetbe véve, az arisztotelészi hármasság elvéhez idomulnak, mégis képi elbeszélés-poétikájuk, szimbólumrendszerük által a műalkotáson belüli szövegközi olvasásmódra ösztönöznek; a jelen és a rákövetkező alfejezetben vázolom fel az így megnyíló jelenéstávlatokat.

Immár megenyhül a végelszámolás beszédaktusát átható erőteljes hang, ám a magabiztos emberi tartás meg nem törik. Így vesz végbúcsút a maga mikro-világának hű szolgájától a vén Zudor. Most helyzetével megbékült hangvétellel fordul e mellékalakhoz, aki nyelvi síkon indulatainak kisülési pontja volt. Az alázatos szavú személlyel való dialogikus összehangolódás a főhős felé moccanja el az olvasói diszpozíciót, amely irányában addig averziót tanúsított. Majd a végső megnyugvás hangoltságának képszerű terét járja be a központi figura. Egy sóhajnyi „gyenge jajhang”-gal lép a maga ösvényére. A hős magaválasztotta útja a fiataloké is, de csak volt. Az éj leple alatt Zudor immár rezignált szemmel keresi-vizsgálhatja útjelzőit, a kora alkonyi órák vele szembejövő „jelroncsait”. A késő délutáni udvarlás után Teles Magda által elejtett, s azóta elhervadt virágszálak illúziói elvesztésére emlékeztetik, és megerősítik eltökélt szándékában. A fiatalok esetében a lét bizonytalanságára utaló vízi járművet ő kemény elhatározással Kháron ladikjaként ragadja meg. A Zudor házhoz kapcsolódó csillaghasonlat a szubjektum magányosságát jelzi utolsó útja során. A „csillagos ég kékje” pedig, a volt otthonhoz viszonyítva, a keresettség emeli meg a tekintetet, ily módon vonja be az egyéni önreflexív tudatot a világmindenség horizontjába e nyelvi és/vagy képi világ. Beláttatja azzal emberfeletti hatalmát egyrészt, másrészt önnön gyengeségeit, törekénységét és semmiségét. A pasztelles kezdő- és az éjfátyolos novellavégi képi szegmens az egyes jelemek ismétléselvű elrendeződése és értelmileg kölcsönös átrendeződése által a gyűrűszerű strukturálásmódot nyomatékosítják, az eleve elrendeltség szövegtévképzési logikáját villantják fel a pragmatikai horizonton. E képközi összjátékon túlmenően a szubjektumelbeszélés és az élet-

történetre reflektáló-emlékező egyéni tudat is az iteráció retorikai-gondolati, nyelvi-poétikai elve alá rendelődik.

(*A szövegvilág fénykeretben*) Az emberi végperceket átesztétizált és önreflexív-önvizsgálódó képszerű szöveggörnyezetbe illeszti a Petelei-novella. A befejező miniatűr képi egységnél pedig az emberfeletti erő, a természet folytonosságával szembe állítva emeli ki az egyéni lét megismételhetetlenségét. Jelképesen a virradat ellenpontozza az éji napfordulót. A szóba került, alább meg idézett parányi-vonásnyi szöveggép a világmindenség emberi horizontból beláthatatlan idő- és térdimenzióját érzékelteti. Az örök megújulás állapotát szemlélteti a maga pasztelles színek kompozíciója, csillámló fényjelei és a mű kezdőképéről jól ismert örökifjú báránnyelűk által:

„Szép, derült hajnal volt. Egy keskeny, halvány rózsaszín szalag támadt a hegyek felett. Gyenge báránnyelűk úszkáltak.”²³

Az *Alkonyat* végső, palinódiaszerű részénél azonosítható a novellaindító párbeszéd színhelye, visszatérnek onnan egyes figurák, a kurátor és a molnár. Csakhogy az utóbbi alakhoz intézett szavakban, s így a szereplőtárs-befogadó tudatában, szimbolikusan értve, a mindenség emlékezetében is, a természet közönye „valaki”-vé mossa el az öreg Zudort.

JEGYZETEK

- ¹ Györke Ildikó: *Novellatípusok a századvég irodalmában* (Kéziratos kandidátusi értekezés). Budapest, 1994, 125–126. *A vén nemes*, a *Klasszi*, valamint az *Alkonyat* című szövegek alapján érvel a disszertáció szerzője.
- ² Petelei István: *A kakukkos óra (Válogatott novellák)*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969, 170.
- ³ Peteli: i. m. 162.
- ⁴ Austin, John L.: *Tetten ért szavak*. Ford. és bev.: Pléh Csaba. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 48–50.
- ⁵ *Szimbólumtár (Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából)*. Szerk.: Pál József és Újvári Edit. Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 382.
- ⁶ Uspenszkij, Borisz A.: *A kompozíció poétikája (A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája)*. Ford.: Molnár István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 147.
- ⁷ Petelei: i. m. 162.
- ⁸ Az öreg Zudor, hogy ráerőltesse a dialógusfordulót partnerére, ún. hidakat, azaz újabb, kiegészítő kérdéseket vet be. – Pease, Allan-Garner, Alan: *Szó – beszéd (A társalgás művészete)*. Ford.: Dáczer Éva. Park Kiadó, Budapest, 1990, 65.
- ⁹ Goffman, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Vél. és utószó: László János. Ford.: Habermann M. Gusztáv. Gondolat, Budapest, 1981, 428.
- ¹⁰ Petelei: i. m. 167.

- ¹¹ A főhős kérdésrendszere tehát az ún. irányultsági elv szerint épül fel, amelyet az tesz egyedivé, hogy itt két ellentétes preferáltsággal töltődik fel. – Albertné Herbszt Mária: *A társalgás néhány jellemzője és szabálya. Szemiotika és szövegtan. V.*, Szerk.: Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László. JGYTF Kiadó, Szeged, 1992, 15.
- ¹² Petelei: i. m. 167.
- ¹³ Heidegger, Martin: *A lét és az idő*. Ford.: Vajda Mihály et al. Osiris, Budapest, 2001, 163.
- ¹⁴ Ráadásul zárt típusú kérdéseket tesz fel partnernőjének az öreg Zudor. – Albertné H.: i. m. 14.
- ¹⁵ Chatman, Seymour: *Story and Discourse (Narrative Structure in Fiction and Film)*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1978, 204.
- ¹⁶ Cohn, Dorrit: *Áttetsző tudatok (A tudatfolyamatok ábrázolásának narratív módozatai a szépirodalomban)*. Ford.: Cseresznyés Dóra, Gács Anna és Gocsál Ákos. In: *Az irodalom elméletei. II.*, Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, Jelenkor-JPTE, 1996, 94.
- ¹⁷ Petelei: i. m. 166.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Heidegger: i. m. 164.
- ²⁰ Heidegger, i. m. 194.
- ²¹ Petelei: i. m. 168.
- ²² Tengelyi László: *Élettörténet és önazonosság = Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Budapest, 1998, 33.
- ²³ Petelei: i. m. 172.

Készült az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával